

Het orgel in de Chr. Geref. kerk te Meppel

Jan Jongepier

Het *Concept Contract* dat bewaard bleef, vermeldt de volgende dispositie.

Hoofdklavier

Bourdon	16 vt
Prestant	8 vt
Roorfluit	8 vt
Quintadeen	8 vt
Octaaf	4 vt
Fluit	4 vt
Quint	3 vt
Octaaf	2 vt

Bovenklavier

Holpijp	8 vt
Salicionaal	8 vt
Viola di Gamba	8 vt
Roorfluit	4 vt

De grootste pijpen van Salicionaal en Viola di Gamba spreken in de Holpijp.

Aangehangen Pedaal (C-c¹)
Klavierkoppel

Windvoorziening door middel van een magazijnbalg met daaronder twee schepbalgen, de trapinstallatie in de achterwand van het orgel. De aanneemsom is 3700 gulden.

In de Chr. Gereformeerde kerk van Meppel werd een orgel geplaatst, dat al heel wat heeft wedervaren. Het werd in 1874 gemaakt door de Amsterdamse orgelmaker P. Flaes voor de Engels-Hervormde kerk op het Begijnhof te Amsterdam. Het werd daar geplaatst in de kas van het uit 1753 daterende orgel van Christian Müller.

Beide laden waren op één niveau geplaatst, aan elkaar gebouwd. De klaviatuur bevond zich aan de zijkant.

Voor een deel komt de dispositie overeen met de vrij sterk gestandaardiseerde werkwijze van Flaes. Opmerkelijk is echter dat de registers Cornet en Trompet ontbreken. Ook maakte Flaes zelden een Quintadeen. De houten 4-voets fluit op het Hoofdmanuaal (het staat expliciet in het contract vermeld) is ook een opmerkelijk element. Niet onwaarschijnlijk lijkt het dat Flaes zich, of door eigen inzicht, of op instigatie van een andere deskundige, heeft aangepast aan specifieke eisen van de opdrachtgever.

In 1907 kreeg de Engelse kerk op het Begijnhof voor de derde maal een nieuw orgel. Het Müller-front bleef ook nu gehandhaafd. Achter dit front werd een tweeklaviers orgel geplaatst door de fa. Ingram & Compa-

ny uit Edinburgh, een instrument dat nog steeds existeert.

Het Flaes-binnenwerk werd verwijderd en kwam in handen van de Amsterdamse orgelmaker G. Knoppers. Deze voorzag het orgel van een 19de-eeuws front uit voorraad en plaatste het orgel in de Christelijk Gereformeerde kerk aan de Lauriergracht te Amsterdam. In augustus 1907 werd het daar in gebruik genomen. Knoppers bracht ook veranderingen aan: een Trompet 8 vt werd toegevoegd, voor Trompet en Bourdon 16 werd tevens pneumatiek toegepast om zodoende voor deze registers pedaaltransmissies te kunnen aanbrenge.

Het front heeft zowel charmante als discutabele trekken. Het blinderings-snijwerk zou op een datering van ca. 1850 kunnen wijzen. Vreemd zijn echter de brede frontstijlen. Knipscheer wordt wel als maker genoemd. Mij is echter geen enkel Knipscheer-front van deze opzet bekend. Ook een toeschrijving aan een

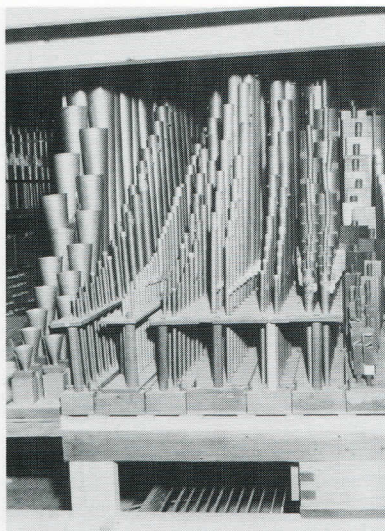
andere orgelmaker zou ik niet willen wagen. Er is immers geen enkel vergelijkingspunt.

In 1927 en 1943 werden veranderingen aangebracht door N. A. van Dam uit Utrecht. Deze plaatste een andere Trompet, leverde een Cornet 5 sterk disc., een Octaafbas op het Pedaal, en plaatste de Flaes-Quintadeen op een pneumatische suppletie-lade. Ook een Salicionaal 8 vt, een Violon 8 vt, en een Vox Celeste 8 vt werden op pneumatische wijze aan de dispositie toegevoegd.

In 1962 werd een restauratie uitgevoerd door de orgelmaker G. A. C. de Graaf te Amsterdam. Deze verwijderde alle pneumatiek uit het orgel. Een grote verandering werd echter in het Flaes-beeld aangebracht door de verplaatsing van de klaviatuur. Deze bevond zich nog steeds aan de zijkant van het op de tweede galerij opgestelde orgel. De Graaf bracht de klaviatuur aan de voorzijde, op de eerste galerij, onder het front aan, op deze wijze een klassieke opbouw met voorkantbespeling suggererend. De oude klavieren en registerknoppen werden daarbij gebruikt. De mechanieken werden geheel nieuw (van moderne materialen) vervaardigd.

De dispositie werd gewijzigd, waarbij niet naar de oorspronkelijke opzet van Flaes werd omgezien. Als nieuwe registers op de manualen werden een Mixtuur en een Scherp ingezet. Voor het Pedaal werd een nieuwe sleeplade met mechanieken gemaakt, hierop werden vier registers geplaatst: de Bourdon 16 vt van Flaes van het Hoofdmanuaal, verdeeld in Subbas 16 vt en Nachthoorn 4 vt, een grenen Octaaf 8 vt van 1907 of later, en een nieuwe Fagot 16 vt.

Ingrijpend was ook, wat met de Flaes-lade gebeurde: deze werd in tweeën gedeeld waarna de laden als Hoofdwerk en Bovenwerk werden opgesteld. Voor de nieuwe dispositie werden kantslepen aangebouwd. Een

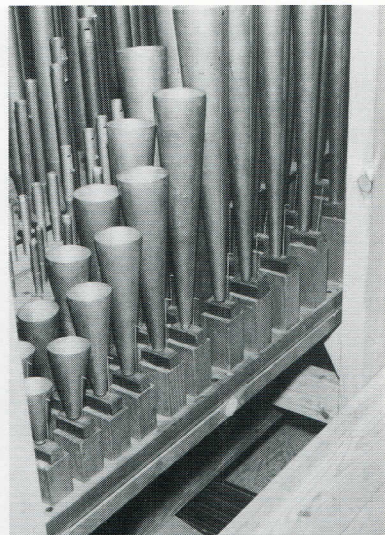

Het orgel van Meppel: interieur Hoofdmanuaal, vaag op de achtergrond het Pedaal. Zichtbaar v.r.n.l.: Fluit 4 vt / m Trompet.

geheel nieuwe windvoorziening werd aangelegd, voor elk werk een kleine reguleurbalg, met modern geconstrueerde tremulanten, werkend op het bovenblad van de balg. In deze vorm heeft het orgel dienst gedaan van 1962 tot aan het moment van de sluiting van de kerk in 1986, al die tijd bespeeld door organist Ger Hovius.

De sluiting van de kerk bracht verkoop van het orgel met zich mee. Als voorwaarde daarbij gold, dat het werk van Flaes gerespecteerd diende te worden. Koper werd de Christelijk Gereformeerde kerk van Meppel. Aan de orgelmakerij Mense Ruiter te Zuidwolde werd restauratie en plaatsing opgedragen. Als adviseur werd Nico Verrips aangetrokken. Het werk werd begonnen in september 1987 en was voorjaar 1988 voltooid. Nico Verrips bespeelde het orgel bij de ingebruikneming.

De uitgevoerde restauratie is uiteindelijk een compromis geworden tussen handhaving van uitgebreidere

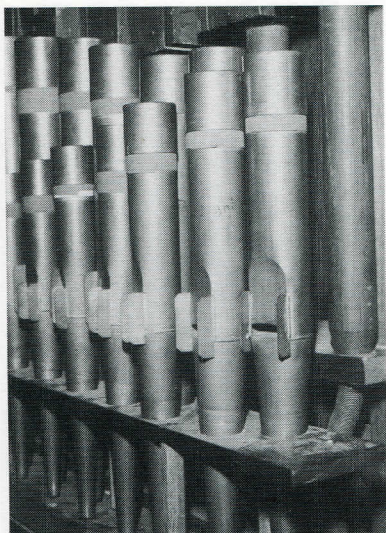
Hoofdmanuaal van het orgel te Meppel, met op de voorgrond de Trompet 8 vt.

mogelijkheden en eerherstel voor het Flaes-orgel.

De technische aanleg als balustrade-orgel werd hersteld. De oude klavieren kregen weer een plaats aan de zijkant (rechts), de registerknoppen werden in twee rijen boven de lesenaar aangebracht, de knoppen van Pedaal en werktuigelijke registers verticaal naast de klavieren. Een nieuw pedaal (in vrij neutrale vorm) werd aangebracht, evenals een nieuwe orgelbank, in een weliswaar historisch, maar niet bij Flaes passend beeld.

Het orgel kreeg een geheel nieuwe kas van naaldhout, zonder dak. Het front dat Knoppers geplaatst had, werd gehandhaafd. Door vrijwilligers ter plaatse is het schilderwerk (wijnrood) en verguldwerk uitgevoerd, wat een mooi resultaat heeft opgeleverd.

De laden van Flaes werden gerestaureerd. De Graaf had dekplaten aangebracht, pertinax slepen geleverd en de stokken van telescoophulzen voorzien. De platen zijn nu gehandhaafd, maar gevlaakt, er zijn eiken sle-

Pedaal van het orgel te Meppel, met Flaes-pijpen van de Fluit 4 vt, voorheen discant van Bourdon 16 vt Manuaal.

pen aangebracht, die aan weerskanten tussen stoffen ringen lopen. De opstelling van de laden bleef echter als Hoofd- en Bovenwerk. Ook werden de kantslepen gehandhaafd. Het Pedaal kreeg een plaats achter in de orgelkas, die daardoor zeer diep is geworden.

Nieuw gemaakt werden alle mechanieken. De walsramen zijn van eiken, en bevatten eiken walsen met metalen armen. Winkelbalken en winkelhaken zijn ook van eiken gemaakt. De koppels werden nieuw gemaakt, de koppelbediening van de Manuaalkoppel is nog van Flaes. De windvoorziening werd onveranderd overgenomen en is dus nog steeds van moderne factuur, strijdig met het oorspronkelijk beeld. Een grote magazijnbalg geeft nu eenmaal een veel rustiger, ontspannen wind aan het instrument. De winddruk werd vastgesteld op 76 mm. De dispositie bleef gehandhaafd zoals De Graaf die had samengesteld in 1962. Een grote verbetering bestond uit het maken van nieuwe frontpijpen uit metaal, met rond opgewor-

De dispositie luidt:

Hoofdwerk, C-f³ (I)

Prestant	8 vt	op kantsleep; C-E binnen, 1988, F-cs ² front, 1988, d ² -f ³ lade, 1874, alles expressions
Mixtuur	3 st	1962; mahonie rooster, 1962; samenstelling:
		C g ⁰ g ¹ g ²
		1 ^{1/3} 2 2 ^{2/3} 4
		1 1 ^{1/3} 2 2 ^{2/3}
		2 ^{1/3} 1 1 ^{1/3} 2
Fluit	4 vt	1874; eiken, gedekt, 12 hoogste open
Roorfluit	8 vt	C-H eiken, afgevoerd vóór de Bovenwerkklade (!), rest metaal, op de lade, wijd, vrij wijde roeren
Octaaf	4 vt	C-F afgevoerd vóór de lade, rest op de lade, 1874; C-e ¹ expressions, f ¹ -gs ¹ stemkrullen, rest op lengte
Viola di Gamba	8 vt	C-H gecombineerd met Roorfluit, vanaf c ⁰ tin, alles expressions, c ⁰ -f ⁰ afgevoerd vóór de lade
Quint	3 vt	1874; C-f ¹ expressions, rest op lengte
Terts (C-H 1 ^{1/3} vt)	1 ^{3/5} vt	1962 uit oud materiaal (door afsnijding), deels geperste labia; C-f ¹ expressions
Octaaf	2 vt	1874; C-d ¹ expressions, rest op lengte
Trompet	8 vt	op kantsleep; geleverd door N. A. van Dam; register met grenen stevels en eiken koppen, messing kelen. Lijkt op de factuur van L. van Dam en Zn. te Leeuwarden, ca. 1860 (de beide Van Dams hebben geen enkele familie- of bedrijfsbetrekking!).

Bovenwerk, C-f³ (II)

Quintadeen	8 vt	1874, geheel metaal
Holpijp	8 vt	1874, C-H eiken, grijs geschilderd, rest metaal
Gemshoorn	2 vt	1962, conisch
Roorfluit	4 vt	1874, 12 hoogste conisch, open
Vacant		is een kantsleep

Pedaal, C-f¹

Bourdon	16 vt	1874, van Hoofdmanuaal, eiken wagenschot, enkele pijpen grenen
Octaaf	8 vt	1907 of later, grenen, open, 5 hoogste metaal
Fluit	4 vt	1874, discant van de Bourdon 16 vt Hoofdmanuaal, metaal, gedekt
Fagot	16 vt	1962, metalen stevels, loden koppen, bekens roodkoper

Manuaalkoppel, twee Pedaalkoppels, twee Tremulanten
Schakelaars motor en licht met registerknoppen

De laden van 1874 zijn van eiken, en bezitten voorlagen die met wigvormige palmhouten klemmen op een houtschroef zijn vastgezet.

De voorlagen van de Hoofdwerkklade bevinden zich aan de frontzijde, die van de lade van het Bovenwerk aan de achterzijde.

De roosters zijn voor een deel nog uit 1874, van eiken, bij het Hoofdwerk in elk geval het rooster vanaf Roorfluit 8 vt t/m Quint 3 vt.

Bij de Viola di Gamba is rood vilt toegepast om de te grote roostergaten pas te maken.

pen labia in de torens, als vervanging voor de zinken frontpijpen van 1907. Verder werd niets ondernomen om de dispositie te herstellen naar het beeld van 1874, zelfs niet nadat men inzage had gekregen in de oorspronkelijke dispositie van het bestek. Als argument hiervoor werd de financiële begrenzing van het budget aangevoerd. In deze zin doordenkend kan men dan vaststellen dat bij deze fase van de werkzaamheden in elk geval geen materiaal verloren is gegaan en dat in een later stadium alsnog correcties kunnen worden uitgevoerd. Zinnig lijkt het dan, om te streven naar herplaatsing van de Bourdon 16 vt op het Hoofdmanuaal en het verwisselen van Quintadeen en Viola di Gamba.

Een uitzondering op de handhaving van de situatie-1962 wordt gevormd door de beide mixturen van 1962. Die van het Hoofdmanuaal werd gehandhaafd, maar tijdens de werkzaamheden tot 3 sterk gereduceerd door het stom maken van het vierde koor. De Scherp van het Bovenwerk werd verwijderd. De sleep is op dit moment 'vacant'.

Het orgel in de Chr. Geref. kerk aan de Lauriergracht te Amsterdam, situatie 1962-1986. Foto uit programma bij ingebruikneming, 1962.

Het orgel in de Chr. Geref. kerk te Meppel.

In het aldus gerestaureerde orgel is de kern van Flaes thans goed herkenbaar. Het prestantenkoor 8-4-3-2 vt biedt een gezond opgebouwd beeld, helder en belijnd, waarin men de kwaliteit van de maker herkent.

Mooi zijn zeker de beide 8-voets fluiten, zeer fraai is de voor Flaes bijzondere houten 4-voets gedekt op het Hoofdmanuaal. De Quintadeen is wat bleek naar mijn smaak, de Roerfluit 4 vt te sterk en te weinig

De klavieren van Flaes van het orgel te Meppel. De detaillering is kenmerkend voor Flaes: eibenbeleg afgezet met ivoren biesjes. Het tussenplankje met datering is origineel, het plankje boven het bovenklavier is modern waarop het naamplankje, uitgezaagd uit het oorspronkelijk klavierplankje, weer bevestigd is (werk uit 1962).

charmant. Bruikbaar zijn zeker de Terts en de Gemshoorn 2 vt. De Trompet is op zich fraai, maar voegt zich wat moeilijk in het rond

en massief opgezette prestantenkoor. Bij dit boventoonrijke beeld hoort de veel meer snijdende prestantenklank die L. van Dam en Zn. toepaste. Dat het Pedaal in de huidige vorm niet veel aan het orgel toevoegt is een mening, die door de gebruikers inmiddels ook wordt gedeeld. De oorspronkelijk voor het Manuaal bedoelde Bourdon geeft het Pedaal te weinig draagkracht. De Fagot is lang niet van die kwaliteit als men zich had voorgesteld en als bij dit orgel mag worden verwacht. Problematisch is ook de Mixtuur. De mensuur is wijder dan het beeld van Flaes in de 3 en 2 voet. De klank is dan ook minder belijnd dan bij de hogere Flaes-registers, mist elke vorm van snijdende toonvorming, en bezit daarvoor in de plaats een bolle,

fluitige klank die het plenum eerder doet inboeten dan verrijken.

Al met al zeker een goede gedachte, het orgel aan te kopen en te doen restaureren. Het heeft ook in veel opzichten een muzikaal instrument opgeleverd. Het lijkt echter raadzaam, het orgelfonds nog enige tijd in stand te houden om te streven naar een tweede fase van dit herstel, waarbij het Flaes-klankbeeld ten volle zou kunnen worden gerehabiliteerd. Uiteindelijk blijkt zijn werk het wat kwaliteit betreft tóch te winnen van alles wat er na 1874 aan toegevoegd is. Dat zou respect af moeten dwingen.

Tenzij anders vermeld, zijn de foto's van Jan Jongepier.

Drie gerestaureerde Bakker en Timmenga-orgels

Jan Jongepier

De Leeuwarder orgelmakerij van Bakker en Timmenga heeft altijd in de schaduw van het oudere en grotere familiebedrijf van Van Dam gestaan. Wat belangstelling voor het oeuvre betreft is dat tegenwoordig eigenlijk nog steeds zo.

De orgelmakerij werd opgericht in 1880 door Fokke Bakker en Arjen Timmenga. Beide orgelmakers hadden een leertijd bij Willem Hardorff doorgebracht. Men treft dan ook veel overeenkomsten met Hardorffs werk aan. Parallellen met het werk van Van Dam zijn er eigenlijk nauwelijks.

In 1901 wordt de vennootschap tussen Bakker en Timmenga ontbonden en zet Timmenga het bedrijf alleen voort. In 1919 vormt Timmenga een nieuwe vennootschap met zijn zoon Bernard, die na de dood van zijn vader in 1920 de zaak voortzet tot 1960, het jaar waarin de huidige fir-

manten de orgelmakerij overnemen. In de periode 1880-1940 werden ruim 150 orgels gemaakt. Het zijn vooral kleinere, éénklaviers orgels. Pneumatiek bleef een randverschijnsel. Tot 1940 werden orgels met sleepladen en mechanische tractuur vervaardigd in eigen werkplaats! Uit overlevering is bekend, dat Arjen Timmenga de klankgeving van de orgels in handen had, Bakker was meer de man van houtwerk en technische aspecten.

Hieronder volgen drie korte impressies van juist gerestaureerde orgels van deze orgelmakerij. Het toeval wil, dat uit de hierboven geschetste drie perioden elk één instrument besproken wordt. Ook al lijkt het of de perioden 1880-1901 en 1901-1920 een eenheid vormen, in klank zijn er wel degelijk verschillen te onderscheiden. Ik heb

echter het idee, dat die overgang halverwege de jaren negentig plaatsvindt, en niets te maken heeft met de overgang naar een andere bedrijfsvorm en het overlijden van Fokke Bakker in 1904.

Wezenlijk anders is het werk ná 1920. De vormgeving wordt simpeler, het materiaalgebruik verliest veel aan kwaliteit. Ook in het werk van Van Dam is deze invloed aanwijsbaar. Langzamerhand krijg ik het idee, dat in de orgelmakerijen in het Noorden veel meer de economische omstandigheden de oorzaak van die kwaliteitsverandering zijn geweest dan de algemeen veronderstelde degeneratie van smaak en vak kennis. De rond 1910 opgetreden loonexplosie (na een periode van ongeveer 90 jaar van stabiliteit op dit gebied!) en de schaarste van goede materialen met de daaruit voortvloeiende prijs-